

Ткачівська М. Р., Тихоновська О. В.,

Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В ПОСТМОДЕРНОМУ ТВОРІ ТА СПОСОБИ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ Ю. АНДРУХОВИЧА “МОСКОВІАДА”)

У статті розглядається проблема відтворення інтертекстуальних одиниць. Аналізується переклад Сабіною Штюр роману Ю. Андруховича “Московиада” на німецьку мову. Інтертекстуальні одиниці поділено на: цитатні імена, цитати-біблєізми, фольклорні цитати, цитати із національних літератур, цитати із тоталітарної доби та реалії інтертекстуального характеру.

Ключові слова: *переклад, інтертекстуальність, цитати.*

Realization of the intertextual category of the in the postmodern work and the ways of its translation (on Sabine Stöhr's german translation of the novel “Moscoviada” by Yuriy Andrukhovych).

The article deals with the problem of intertextual unit translation. Sabine Stöhr's german translation of the novel “Moscoviada” by Yuriy Andrukhovych is analyzed. The intertextual units are divided into: name quotations, quotations and bibelisms, folk quotes, national literature quotations, quotations from totalitarian period and realia of intertextual nature.

Key words: *translation, intertextuality, quotations.*

Творчість митця – неповторна і така, що не цілком піддається поясненню чи декодуванню. При перекладі художнього твору можливі та навіть неминучі втрати на будь-якому системному рівні мають бути відшкодовані за допомогою додаткових засобів мови перекладу (так звана перекладацька компенсація), яку перекладач має використовувати у тих випадках, коли йдеться не просто про переклад твору, а про переклад “наслідування”, запозичення, цитацій, ремінісценцій, алюзій, тобто мається на увазі одне із основних понять постмодернізму – інтертекстуальність (від лат. *Inter-* між і *textum*- тканина, зв’язок, будова). Сам термін був запроваджений у 1967 р., Юлією Крістевою для виявлення різних форм і напрямків письма в одній текстовій площині.

Розглядаючи інтертекстуальність, цілком доцільно розрізнати два її аспекти: інтертекстуальність читача й інтертекстуальність автора. З позиції читача, інтертекстуальність – це налаштованість на більш глибоке розуміння тексту або вирішення нерозуміння тексту (текстових аномалій) за рахунок встановлення багатомірних зв’язків з іншими текстами. З позиції автора, інтертекстуальність – це спосіб генезису власного тексту й постулювання власного поетичного “Я” через складну систему

відношень опозицій, ідентифікації і маскування з текстами інших авторів. [8, с. 12-13]. Говорячи про інтертекстуальність в перекладі, між читацькою та авторською знаходиться перекладацька інтертекстуальність, яка суттєво впливає на читацьку. При перекладі інтертекстуальних одиниць перекладачеві слід максимально наблизитись до “ідеального читача”, а його інтерпретації мають бути максимально відповідними авторському задуму, якщо такий існує. Схиляємось до думки, що інтертекстуальність з позиції перекладача – це глибинне розуміння тексту та встановлення багатомірних зв’язків інтертексту з іншими текстами, з певною культурою/епохою чи мовою. Таке визначення не враховує інтертекстуальної взаємодії типу “зв’язок одного і того ж тексту”, оскільки декодування цього типу між текстовою взаємодією є завданням безпосередньо читача перекладу, а не перекладача.

Метою даної статті є з’ясування найоптимальніших способів адекватного відтворення інтертекстуальних одиниць на основі зіставлення твору Ю. Андруховича “Московіада” та його німецькомовного перекладу. Інтертекстуальні одиниці, наявні в проаналізованому нами романі, можна поділити так: цитатні імена, цитати-біблєзми, фольклорні цитати, цитати із національних літератур, цитати із тоталітарної доби та реалії інтертекстуального характеру.

У дослідженні ми послуговувались класифікацією інтертекстуальних одиниць, запропонованою Л. Грек, а саме їх поділ за фактом належності до універсальної, національної чи індивідуальної енциклопедій [2, с.5]. Статус родового поняття, тобто основної структурної одиниці інтертекстуальності має цитата.

І. Цитатні імена.

При передачі цитатних імен перекладач використовує такі способи перекладу:

1) транслітерацію з поясненням цитатного імені в коментарі (*Nikolaj Palkin, Wanja Kain, Walerian, Oswald, Mychail*); 2) переклад внутрішньої форми імені (*Арнольд Горобець – Arnold Spatz, Омелько – m Simpel*); 3) підбір відповідників у цільовій мові (*Жанна д’Арк – Jeanne d’Ark, маркіз де Сад – Marquis de Sade*); 4) транскрипцію (*Wyssozki, Schwanezki, Dserschinski*).

Неадекватно відтвореним є неодноразово і в різних формах згадане в творі ім’я головного чекіста СРСР – Фелікса Дзержинського (порівняй: укр. “Хіба піти спитатися у Дзержинського. У Залізного Фелікса ” [1, с. 84] – нім. “Vielleicht könntest du Dserschinski fragen. Den Eisernen Felix”. [10, с. 121]. У наведених рядках мова йде про пам’ятник Ф. Дзержинському. У коментарі варто було б розмістити певну лінгвокраїнознавчу інформацію стосовно цього революціонера, а також його прізвисько – Залізний Фелікс. Такий коментар для німецькомовного читача

був би провокуючим до смислотвірної активності: Залізний Фелікс – 1) пам'ятник; 2) прізвисько.

Цитатне ім'я Ваня Каїн відтворене способом транслітерації – Wanja Kain, та з поясненням цитатного потенціалу в коментарі: “Wanja Kain (1718-1755) Gaunerkönig, der Moskau Mitte des 18. Jahrhunderts fast drei Jahre lang in Atem hielt und de facto kontrollierte” [10, с. 217]. Такий коментар є неточним з кількох причин. Ваня Каїн – це лише прізвисько відомого злодія Івана Осипова, а отже коментар мав би виглядати так: “Wanja Kain Spitzname für Gaunerkönig Iwan Osypow”. Проте цитатний потенціал даного інтертекстуального елементу на цьому не вичерпується. Це ім'я до середини ХХ ст. вживалося як лайка. Російський націоналіст Ваня Каїн, який пропонує всім книгу Ніколая Палкіна “Распледа косу береза”, є натяком на образ Каїна з вірша Ю. Андруховича “Ваня Каїн”, в якому цей образ виражає концепцію російського народу як старшого брата.

Отже, ця інтертекстуальна одиниця породжує множинність її інтерпретацій, в той час як перекладач відтворює її відповідно до власної інтерпретаційної позиції, що є, на нашу думку, недоліком. Нав'язуючи читачеві перекладу власне розуміння тої чи іншої інтертекстуальної одиниці, перекладач часто порушує авторські інтенції щодо її введення в твір. В зв'язку з цим пропонуємо поділ інтертекстуальних одиниць на: 1) одиниці моноінтертекстуального характеру; 2) одиниці поліінтертекстуального характеру. Одиниці моноінтертекстуального характеру потрібно відтворювати при перекладі, коментуючи їх або ні, відповідно до їх належності до індивідуальної, національної чи універсальної енциклопедій. В той час, як одиниці поліінтертекстуального характеру не варто коментувати через можливість хибної інтерпретації, а лише намагатись з допомогою різних способів перекладу зберегти й передати їх “чужерідність”. Відсутність коментарів позитивна й тим, що читачеві надається можливість вигадування власних гіпотез. Одиниці поліінтертекстуального характеру є справою літературного критика.

II. Цитати-біблеїзми.

Лексичні одиниці біблійного походження застосовуються в постмодерному творі здебільшого в “низькому” контексті й виконують функцію творенню гри та іронії. Використовуючи прецедентний текст – німецькомовний текст Біблії, перекладач відтворює лексичний склад та синтаксичну структуру біблеїзмів (*Und die Feste verkündigt seiner Hände Werk; Lest meine Poesie, eßt meinen Leib, trinkt mein Blut*). Проте спостерігаємо й недотримання біблійного зразка: *Man müsse neuen Wein in neue Schläuche füllen* [10, с. 75]. У творі цей біблеїзм вживається не в статусі фразеологізму, а в своєму буквальному значенні: під вином маються на увазі “прегарні барвисті” пляшки з алкоголем. Інтертекстуальність тут вжита для того, щоб показати іронічне сприйняття дійсності голо-

вним героєм. В німецькомовних перекладах Біблії цей вислів має дещо інший лексичний склад: “Man soll Most in neue Schläuche fassen” (Mat. 9, 16-17). Як бачимо, перекладач не використав німецькомовний текст Біблії, а лише дослівно відтворив рядки з твору. Лексема “Most” – молоде вино, є синонімом до слів “der neue Wein”. Морфолого-категорійна заміна “Most” – нове вино, була б доцільнішою з двох причин. По-перше, вжите в Біблії слово “Most” було б для німецькомовного читача більш провокуючим до смислотвірної активності, ніж “neuer Wein”. По-друге, лексико-синтаксичне згортання, що в даній ситуації не призводить до суттєвої зміни значення, завжди виправдане з позиції компресії художнього тексту, адже переклад твору, який насичений стилістично маркованою лексикою, зазвичай і так виходить за обсягом більшим, ніж оригінал твору, оскільки перекладач часто вводить додаткові лексичні центри, використовуючи такі способи перекладу, як дескриптивну перифразу чи комбіновану реномінацію. Модальне дієслово “müssen” також не відсилає читача до біблійного походження виразу, оскільки біблеїзмам притаманне інше модальне дієслово – “sollen”.

Проаналізуємо відтворення біблеїзму “Юда” в перекладі твору: укр. “... нічого ще не заподіявши нікому, я вже почував себе *Юдою*” [1, с. 79] – нім. “niemandem irgend etwas angetan hatte, fühlte ich mich schon als *Judas*” [10, с. 115]. Перекладач адекватно відтворив ім’я способом підбору відповідника у цільовій мові. До того ж читач перекладу має можливість двояко розглядати цитатне ім’я біблійного походження: а) як ім’я апостола, тобто як власну назву; б) як повнозначне слово: *m Judas* =, -se – зрадник. В оригіналі твору слово вжите як власна назва. В даному випадку маємо справу з таким різновидом метонімії, як антономазія, тобто вживання власного імені замість загального.

Як загальна назва слово вжите в творі у наступних рядках: “Терзают Русского Орла / *Иуды*, стервачи” [1, с. 14]. У перекладі дана лексема відтворена неадекватно: “Wird Rußlands Adler angeschossen / Von *Juden, Luden*” [10, с. 20]. Очевидно тому, що німецьке слово “Jude” і російське “иуды” частково близькі за звучанням, перекладач хибно зрозумів значення лексеми “иуды”. Йдеться не про представників єврейського народу, а про людей, яким не можна довіряти – юд, зрадників. Отже, слід було вжити слово “*Judasse*”, навіть якщо воно й порушує ритміку рядка: “Von *Judassen, Luden*”.

III. Фольклорні цитати

При перекладі фольклорних цитат автор використовує творчий підхід, що не завжди є позитивним, оскільки саме точне відтворення їх лексичного складу вказує на приналежність до іншого культурного простору (*Die Wahrheit ist ein Fähnchen im Wind* – *Правда як дишло; bye-bye, schöne Maid* – *Бувай здорова, чорноброва*).

В українській літературі та піснях зустрічаємо фразеологічне висловлювання “живемо тільки раз”. Трансформація даної тривіальності вжита автором у творі – “Раз живемо – раз мучимося” [1, с. 132] – має оптимістичний та іронічний відтінок. Перекладач змінює структуру висловлювання, підібравши у своїй мові функціональний аналог вислову: “Leben heißt leiden” – слова, які належать Будді. Згідно з буддійськими уявленнями після смерті людина перероджується і народжується знову. Тільки належно проживши життя, вона може “справді” померти. Таким чином, у перекладі вираз набуває песимістичного, трагічного і аж ніяк не іронічного характеру. Трансформація синтаксичної структури вплинула на значення фразеологічного висловлювання. Запропонований нами переклад речення “Man lebt ja nur einmal – man leidet auch nur einmal” відтворює життєрадісний дух українців і авторські інтенції щодо нього.

IV. Цитати із національних літератур.

Цитати із національних літератур, наведені в творі, передані способом точного відтворення лексичного матеріалу (“*Я в серці маю те, що не вмирає!*” [1, с. 111] – *Ich trage im Herzen was unsterblich ist*” [10, с. 158]). Більшість цитат з національної літератури залишились непрокоментованими (*Jeder muß sein Schicksal tragen...*; *O Sprache der Mutter, was wär ich ohne dich?*), проте цитати із творчості сучасних авторів, супроводжені атрибуцією “як сказав поет”, завжди прокоментовані (“*Herbsthunde der Karpaten*”; *ein agrammatisches Fragezeichen*). Ми вважаємо, що слід було б зробити навпаки.

При алюзивному цитуванні автор обіграє прецедентний текст, пристосовуючи його до певної ситуації (порівняй: укр. “Сидять, курять, п’ють пиво... *Сім’я обіда коло хату*” [1, с. 35] – нім. “*Sie sitzen, rauchen, trinken Bier... Ein häusliches Idyll*” [10, с. 51]). В коментарі перекладач лише зазначає – Schewtschenko-Persiflage. Творчий переклад даних рядків є своєрідною трансформацією німецькомовного перекладу назви вірша “*Dorfidylle*”, з якого вони взяті. Для україномовного читача зрозуміло, що автор змінив лексему Шевченкового вірша “вечеряти” на “обідати” відповідно до ситуації. Хоча в творі часовий проміжок перебування Отто у пивбарі є невідомим, проте це точно не вечір. Перед перекладачем постала дилема – зберегти весь смисловий потенціал алюзії, чи передати іронічність висловлювання. Текстотвірна функція алюзії збережена при перекладі, але смислотвірна – не цілком.

Неодноразово перекладач цілком не відтворює цитати з національних літератур, наявні в “Московіаді” (укр. “якщо ви мені не дасте його *живим або мертвим*, або *і мертвим і живим, і ненародженим*” [1, с. 136] – нім. “*wenn ihr ihn mir nicht bringt, tot oder lebendig*” [10, с. 193]). Припускаємо, що для того, щоб уникнути перенавантаження тексту перекладу невідомими німецькомовному читачеві цитатами з національних літератур,

перекладач іноді не перекладає їх. Невідтворена цитата “і мертвим, і живим, і ненародженим” з однойменного вірша Шевченка є інтертекстуальним елементом, що сприяє творенню іронії. Навіть при дослівному відтворенні лексичного матеріалу збереглася б комічність висловлювання.

V. Цитати із тоталітарної доби.

Вирішальним при перекладі цитат з тоталітарної мови радянського періоду є збереження ідеологічної семи. Це можливо досягти, наприклад, шляхом збереження слів з ідеологічним відтінком, які стали загальновідомими ще за часів існування Радянського Союзу. Мова йде про так звані інтернаціональні радянізми. “Бо здавалося тобі, що вірним шляхом кульгаєш, *товаришу*” [1, с. 93] – “Du dachtest, du würdest den richtigen Weg entlanghumpeln, *Genosse*” [10, с. 134]; “ЦК відає всім” [1, с. 126] – “Das ZK verfügt über alles” [10, с. 178].

Неадекватно відтвореною є цитата “Тут тепер *Росія* – *єдина й неділима*” [1, с. 127] – “Hier ist jetzt *Rußland* – *einig und unteilbar*” [10, с. 180]. Внаслідок розбіжності у фонових знаннях читача оригіналу та читача перекладу, такий переклад фрази не забезпечує впізнання “чужого” слова як “чужого”. Не кожен цільовий читач зрозуміє, що даний вислів не є безпосередньо створений автором, а належить до радянських постулатів. За своїм походженням вислів належить білогвардійському генералу Денікіну, гаслом якого було відновлення “єдиної, великої й неділимої Росії”. Пізніше висловлювання стало невід’ємною частиною комуністичної ідеології. Перекладачеві варто було б скористатися одним із двох способів: а) розмістити цитатний потенціал в коментарі; б) взяти вираз в лапки, що порушувало б інтертекстуальний принцип, але наштотувало б цільового читача на думку, що висловлювання – “чуже”.

VI. Реалії інтертекстуального характеру.

У проаналізованому нами романі наявні дві групи реалій інтертекстуального характеру: а) реалії-дати; б) псевдо-ономастичні реалії.

При введенні реалій-дат у текст виділяється два основних способи: пряме введення реалій-дат та імпліцитне введення реалій-дат. Імпліцитно введена реалія-дата “*Основа в 19...2.*” – “*Gegründet 1991*”, виступає денотатом алюзії. Автор дає читачеві можливість самостійно здогадатися про який саме рік йде мова. Відповідь читач може знайти, прочитавши наведений в творі вірш із збірки, заснованої в 1991 році. У вірші Ніколая Палкіна постає запитання, в чому полягає причина ненависті Прибалтики до Росії. Припускаємо, що під ненавистю автор має на увазі проголошення Литвою незалежності в 1991 році. Отже, дата-реалія “19...” є алюзією саме на цю подію. Перекладач полегшує завдання своєму читачеві і прямо вводить дату опублікування збірки – 1991р. Проте алюзивність реалії не втрачена, оскільки читач перекладу сам має здогадатись чи дізнатись, чому саме в 1991 році постає питання про ненависть Литви до Росії.

Характерними ознаками псевдо-топонімів і псевдо-антропонімів є новизна, ненормованість, невизначеність. Їх виникнення можливе лише з опорою на традиційну систему словотвору, що розглядається в якості своєрідного претексту (*Мухоморськ – Mückomorsk, Костя Сероштанов – Kostja Lochow, мусор Голосраченко – Polype Nacktarschuk*). Єдиним доцільним способом перекладу псевдо-реалій є відтворення їх внутрішньої форми з опорою на традиційну систему словотвору мови оригіналу.

Отже, основним при перекладі шести проаналізованих груп інтертекстуальних одиниць є збереження смислової напруги між “своїм” і “чужим” словом, сплетіння яких і створює ігрове поле постмодерного тексту. Вибір перекладу інтертекстуальних одиниць залежить від їх приналежності до національної, індивідуальної чи універсальної енциклопедій, від їх моно- чи поліінтертекстуального характеру. Завдяки відмінним лінгвокраїнознавчим знанням та своєму відчутті мови перекладачеві вдалося донести до свого читача смисл, іронічність, комічність, національний та міжтекстовий явища інтертекстуальності, яка є невід’ємною частиною роману Ю. Андруховича “Московіада”.

Література:

1. Андрухович Ю. Московіада. Роман жажів. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 152 с.
2. Грек Л. В. Інтертекстуальність як проблема перекладу. Автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 2006. – 18 с.
3. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: український літературний постмодерн. – К.: Критика, 2005. – 263 с.
4. Кияк Т. Р., Огуй О. Д., Науменко А. М. Теорія та практика перекладу (німецька мова). Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592 с.
5. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу: Навч. посіб. – К.: Юніверс, 2003. – 280 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром’як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
7. Рижкова В. В. Реалізація категорії інтертекстуальності в американському тексті XIX-XX століть. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 2004. – 20 с.
8. Фатеева Н. А. Интертекстуальность и ее функции в художественном дискурсе // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1997. – Т. 56. – № 5. – С. 12-21.
9. Фатеева Н. А. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1998. – Т. 57. – № 5. – С. 25-38.
10. Andruchowitsch J. Moscoviada.– Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2006. – 223 s.